

WŁODZISŁAW ZEIDLER¹
Hohenwestedt

HELMUT E. LÜCK JAKO HISTORYK PSYCHOLOGII

Helmut E. Lück and history of psychology

Abstract

The article presents the figure of Helmut E. Lück, well-known scientist in the world of historians of psychology. Helmut E. Lück also is well-known in Poland, as the author or the scientific editor of several books in the field of history of psychology. In the first part of the article the short presentation of his scientific career and his scientific achievements are demonstrated. The second part comprises the analysis of his opinions in the scope of social psychology. Helmut E. Lück was the one of pioneers in psychology, who paid attention to social positive phenomena or social positive behaviors. In the field of history of psychology, H.E.Lück made the contribution to methodological analysis of psychological ideas in history, preferring the model which underlines connection of psychology with culture and at the same time creates the opportunity to analysis of biographical plots. The article also shows unquestionable and unusually merits of Lück's in popularization of knowledge about history of psychology.

1. CO BĘDZIE PRZEDMIOTEM OPRACOWANIA?

Helmut Lück jest w Polsce znany jako autor oraz redaktor naukowy trzech książek, które są dostępne także w języku polskim². Wszystkie dotyczą historii psychologii, co jest zrozumiałe, bowiem Helmut Lück jest wybitnym, znanym po obydwu stronach Oceanu, historykiem psychologii. Ale on historią psychologii nie tylko się zajmuje, ale także krytycznie i konstruktywnie zastanawia się nad sposobami jej uprawiania. Zarówno nad metodologią badań, jak również nad sposobami pogłębiania i upowszechniania wiedzy o historii psychologii. Kto z nim współpracuje, zauważy szybko, że poznanie naukowe jest dla niego – jak chce Karl Popper – wspólnym

¹ Adres do korespondencji: wlzeidler@gmail.com

² Lück, H.E. (2008), *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*. Warszawa, VIZJA PRESS & IT; Lück, H.E., Miller R., Sewz-Vosshenrich (2008), *Klasycy Psychologii*. Kraków, Wydawnictwo WAM; Zeidler, W., Lück, H.E. (2011), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym. Sylwetki, osiągnięcia, problemy*, Warszawa, VIZJA PRESS & IT.

zbliżaniem się do „prawdy”. Tutaj chcę scharakteryzować osobę oraz dzieło Helmuta Lücka na tle rozwoju historii psychologii w ciągu kilku ostatnich dziesięcioleci. Jest to zadanie trudne z dwóch względów. Helmut Lück jest przed wszystkim historykiem psychologii, ale nie tylko. Na początku swojej kariery naukowej zajmował się psychologią społeczną. I w tym zakresie jego osiągnięcia zasługują na uwagę, a to głównie ze względu na samodzielność myślenia i oryginalność jego własnej drogi, która zasługuje na uwagę. Jest zatem tak – po drugie – że ze względu na obszerność materiału oczekującego na narrację, jest łatwo pominąć elementy, które podkreślają albo oryginalność, albo różnorodność dorobku.

Myślę, że w tej sytuacji, dobrym rozwiązaniem będzie takie, które ukaże dzieło Lücka, ze względu na rozmiary artykułu, w sposób skrótowy, ale uporządkowany. Zatem, w kolejnych częściach artykułu pokażę najpierw jego drogę życiową, następnie jego zainteresowania oraz osiągnięcia w zakresie psychologii społecznej, a potem skoncentruję się na działalności oraz osiągnięciach Helmuta Lücka jako historyka psychologii. Niebawem, czytelnik sam zauważy i oceni znaczenie twórczości Helmuta Lücka dla każdego z dwóch wymienionych działów psychologii. Warto przy tym pamiętać, że jego rola i zasługi dla historii psychologii są już od wielu lat widoczne, akceptowane i honorowane. A w ramach psychologii społecznej? Tutaj, w tym czasie kiedy się nią zajmował, był twórcą poglądów, które wykraczały poza, obowiązujący wówczas, paradygmat psychologii społecznej.

2. HELMUT E. LÜCK – *CURRICULUM VITAE*³

2.1. W POSZUKIWANIU WŁASNEJ TOŻSAMOŚCI

Helmut E. Lück urodził się 16 grudnia 1941 roku w Lüdenscheid⁴ w Westfalii. Jego rodzice, oboje urodzeni w roku 1900, poznali się i zaprzyjaźnili w organizacji młodzieżowej będącej odpowiednikiem harcerstwa. Wychowanie obydwu synów (Helmut i Reinhard) odbywało się w duchu liberalnym. W okresie szkolnym wśród zainteresowań Helmuta dominowały dwa: sztuka i muzyka. W pewnych okresach marzył o tym, aby zostać architektem. Kiedy nauka w szkole średniej dobiegała końca, pojawiły się zainteresowania filozofią oraz psychologią. Przystępując do matury (kierunek matematyczno-przyrodniczy) zadeklarował chęć studiowania psychologii. Jego rodzice przyjęli tę wiadomość bez entuzjazmu i zachęcali do wyboru innego, bardziej „solidnego” kierunku studiów.

Pod wpływem ich argumentacji, zdecydował się Helmut Lück w roku 1961, podjąć studia w zakresie ekonomii i nauk społecznych w Kolonii. Kolonia, tylko nie-

³ W tej części opracowania korzystam głównie z informacji uzyskanych bezpośrednio od Helmuta Lücka. Jest to kolejny przykład jego spolegliwości, o której wspomniałem już na początku artykułu.

⁴ Lüdenscheid leży w Północnej Nadrenii i Westfalii i jest oddalony od Kolonii około 60 km w kierunku płn.-wschodnim. Rozwój tej miejscowości był związany z procesami industrializacji, które miały tutaj miejsce w latach 1850–1939. W tym okresie liczba ludności w tym mieście wzrosła z ok. 10 tys. do 35 tys. Po drugiej wojnie światowej miasto przyjęło wielu uciekinierów z terenów wschodnich (głównie Turynia), a później także wielu migrantów wyznania mahometańskiego. Obecnie (rok 2011) liczba mieszkańców wynosi 75 tys. z tendencją malejącą.

znacznie oddalona od miejsca stałego zamieszkania, była miastem zupełnie innym⁵. W latach 60-tych XX wieku, imponowała dynamiką codzienności oraz silnymi związkami z przeszłością. Należały do niej nadal praktykowane katolickie zwyczaje, karnawał nadreński, kilka różnych radiostacji, szkoła muzyczna, muzea i galerie sztuki. Elementem dodatkowym, który ożywiał wyobraźnię i zwiększał aktywność była bliskość „Niderlandów”. Dodać należy, że Kolonia stała się po II wojnie światowej, miastem wielonarodowym, a liczba mieszkańców różnych narodowości (łącznie 20) oraz odmiennych religii przekroczyła 16%. Dla życia społecznego, dla polityki oraz kultury okres po II wojnie światowej wyróżniał się wyjątkową dynamiką dzięki temu, że przy stosunkowo dużej swobodzie (początkowo zapewnianej przez aliantów) dokonywano tutaj nie tylko odbudowy zabytków, ale z wielką determinacją podjęto proces przebudowy życia społecznego i kulturalnego. Nie tylko w architekturze, ale także w obyczajach. Nowe życie, które ożywiało teraz Kolonię stawiało jej mieszkańcom także pewne wymagania.

Dotyczyły one orientacji oraz umiejętności poruszania się w coraz lepiej zorganizowanej przestrzeni wielkiego miasta, ale także w czasie, którego kształty wyłaniały się z interakcji dynamicznej codzienności ze spokojem trwających w niej nadal zabytków. Ta codzienność wykraczała coraz wyraźniej poza granice tego, co było lokalne. Bowiem po okresie „powojennej depresji” oraz intensywnej odbudowy, Republika Federalna zaczęła aktywnie szukać swojego miejsca w Europie, a co więcej, razem z innymi państwami europejskimi, na nowo ją kształtować. Nie trzeba dodawać, że komunistyczna propaganda przedstawiała tego rodzaju wydarzenia np. *Traktaty rzymskie* (1957) albo dwustronny *Traktat elizejski* (1963) – podpisany przez Konrada Adenauera i Charles’a de Gaulle’a – w sposób zdeformowany. Jest zatem rzeczą ważną przypomnienie w tym miejscu, że to one przyczyniły się do utrwalenia w Europie pokoju i zmieniły oblicze polityczne, społeczne i gospodarcze Republiki Federalnej Niemiec na wiele lat przed zjednoczeniem Niemiec. Niewątpliwie, wywarły także wpływ na mentalność jej mieszkańców. Jestem daleki od umniejszania zasług Helmuta Lücka, myślę jednak, że kształtując swoje poglądy na świat był tych przemian świadom i uwzględniał je w procesie ustalania swojej tożsamości naukowej. Ten wczesny wybór tożsamości uchronił Lücka przed identyfikacją z którymkolwiek spośród „ekstremizmów” leżących u podstaw niepokojów studenckich roku 1968.

Owo wczesne poszukiwanie własnej tożsamości przez Helmuta Lücka podczas studiów w Kolonii, znalazło wyraz w tym, że oprócz ekonomii słuchał także wykla-

⁵ Pewne wyobrażenie o specyfice tego miasta w latach 60-tych XX wieku mogą dać następujące informacje. Kolonia została założona ok. roku 38 przed Chr. przez Rzymian. Od tamtego momentu aż do dzisiaj w jej architekturze oraz kulturze obecne są nadal elementy, które całą historię przypominają i potwierdzają. Jej znaczenie polityczne i ekonomiczne ugruntowało się już w okresie średniowiecza. Do dzisiaj Kolonia jest – pod wielu względami – miastem wyjątkowym. Kilka danych dotyczących liczby mieszkańców pokazuje dynamikę przemian, które zaszły tutaj w okresie i w związku z II wojną światową. W grudniu 1939 roku liczba mieszkańców Kolonii wynosiła 767 tysięcy. W marcu roku 1945 – na skutek nalotów alianckich stare miasto było zniszczone w 95% – liczba mieszkańców zmalała do 40 tysięcy, ale już w grudniu tego samego roku wzrosła do 447 tysięcy. Dodać należy, że w grudniu roku 1960 liczba mieszkańców Kolonii wynosiła 803 tysiące.

dów przeznaczonych dla innych kierunków studiów. Interesował go język najbliższych sąsiadów (Holendrów), filozofia oraz „Gesprächpsychotherapie“. Dla jego dalszego rozwoju ważnym było i to, że wkrótce po rozpoczęciu przez niego studiów w Kolonii Hans Anger⁶ otrzymał tam katedrę psychologii społecznej. Była to – w tym czasie – pierwsza i jedyna katedra psychologii społecznej na niemieckich uniwersytetach. W tej katedrze otrzymał niebawem Helmut Lück także swoją pierwszą pracę. Na początku jako student-pracownik pomocniczy, a później – już po uzyskaniu dyplomu (1966) – jako asystent. W pracy magisterskiej badał spostrzeganie przełożonych przez podwładnych.

2.2. DROGA KU SAMODZIELNOŚCI

W pracy doktorskiej, obronionej w roku 1969, zajął się problemem facylitacji społecznej. Celem jego pracy było eksperymentalne zbadanie poprawności jednej z tez sformułowanych przez Roberta B. Zajonc⁷, dotyczących społecznej facylitacji. To było czymś zrozumiałym, że w Kolonii, mieście szeroko otwartym na cały świat, nadarzyła się okazja do uzgodnienia szczegółów badań do pracy doktorskiej w bezpośredniej rozmowie z R.B. Zajoncem. Sam wybór facylitacji społecznej jako „problemu” pracy doktorskiej stanowił *de facto* wyjście poza ograniczenia ówczesnego modelu uprawiania psychologii społecznej. Facylitacja jako zjawisko i jako pojęcie była bowiem daleka zarówno od problemów frustracji, agresji, jak i wszelkich odmian społecznej destruktywności!

⁶ Hans Anger (1929–1998) studia z zakresu medycyny i psychologii zakończył doktoratami, odbył także staż w USA, a w jego ramach zapoznał się z metodyką badań L.L. Thurstone’a. W roku 1960 habilitował się w zakresie socjologii w Uniwersytecie w Kolonii, gdzie niebawem został powołany na pierwszą w Republice Federalnej Katedrę Psychologii Społecznej, wkrótce przekształconą w Instytut Psychologii Społecznej. W tym Instytucie dominowała problematyka badań eksperymentalnych nad dynamiką grup. Anger był także specjalistą w zakresie metod statystycznych. Pod jego kierunkiem zostały opublikowane, należycie wystandaryzowane i starannie znormalizowane testy słownikowe, chociaż sam był bardzo ostrożnym i raczej krytycznym użytkownikiem tej metody. Był też uważnym obserwatorem oraz odważnym krytykiem masowych zjawisk społecznych, czego przykładem była jego dyskusja i polemika na temat recepcji „książek” Ericha von Dänikena, które w roku 1969 ukazywały się w RFN w liczbie 4 tys. egzemplarzy dziennie i zostały przetłumaczone na 17 języków. Z uznaniem psychologów spotkała się, opublikowana w roku 1979, praca Angera na temat historii psychologii społecznej.

⁷ Robert Bolesław Zajonc (1923–2008), urodzony w Łodzi, po zakończeniu II wojny światowej studiował w Paryżu i Tybindze. Doktorat w zakresie psychologii uzyskał w roku 1955 w University of Michigan, gdzie był także dyrektorem Instytutu do roku 1994. Prowadził badania eksperymentalne w zakresie psychologii społecznej. Na podstawie wyników jednego z eksperymentów (reakcja unikania u karaluchów umieszczonych w labiryncie) sformułował teorię facylitacji społecznej (Zajonc R.B. /1965/, *Social facilitation*. *Science*, 149, s. 269–274), dzięki czemu wniósł wkład do rozwoju psychologii społecznej. Uznanie i zainteresowanie wzbudziły także jego badania nad efektem ekspozycji – opublikowane w roku 1968, a jeszcze w roku 2011, przypomniane przez Daniela Kahnemana w pracy: *Thinking, fast and slow*. Pozytywny wpływ na rozwój psychologii społecznej miała praca Zajonc z roku 1966: *Social Psychology: an experimental approach*. W roku 1989 otrzymał doktorat honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego (promotor: prof. S. Mika).

Dzięki temu, że Instytut w Kolonii posiadał znakomite wyposażenie, ułatwiające prowadzenie także skomplikowanych eksperymentów, korzystał Helmut Lück razem z kolegami z każdej okazji, która pomagała w opanowaniu metodyki prowadzenia eksperymentów, sprzyjała gromadzeniu krytycznych obserwacji i ułatwiała dyskusje w gronie „znawców” problematyki. Był to okres intensywnego poznawania i przeżywania całego mnóstwa coraz to nowych wrażeń, doświadczeń i wiadomości. Zarówno w Uniwersytecie, jak również w innych obszarach życia społecznego i politycznego, poza Uniwersytetem. Dzięki tej stymulacji i osobistej otwartości jego wiedza i obraz psychologii nie zawęziły się do ram, które obejmowały wiadomości przekazywane podczas wykładów i seminariów. Jego wiedzę z zakresu psychologii wzbogaciły rozliczne rozmowy z bardziej doświadczonymi kolegami, rozległa literatura, samodzielne próby eksperymentowania, uczestnictwo w działaniach społecznych, niespokojne oczekiwanie na to, co przyniesie przyszłość i uczestnictwo w tym, czym tętniło życie poza murami Uniwersytetu. Jakby na marginesie tego wszystkiego brał także udział w konstruowaniu i opracowaniu rozmaitych skal i testów, z których część jest nadal używana.

W roku 1973 został powołany na stanowisko profesora psychologii w Zbiorczej Szkole Wyższej w Duisburgu. W semestrze letnim w roku 1973 przyjął zastępstwo na stanowisku profesora psychologii osobowości w Uniwersytecie w Getyndze. W roku 1978 otrzymał dwie oferty dotyczące pracy. Pierwsza z nich dotyczyła profesury w zakresie psychologii społecznej w Uniwersytecie w Paderborn, druga profesury w zakresie psychologii w FernUniversität w Hagen. Ta druga propozycja wydała się bardziej interesującą. Została przyjęta (jesienią 1978) i przyniosła zadowolenie oraz sukcesy.

2.3. ORGANIZACJA DYDAKTYKI I BADAŃ NAUKOWYCH

Szczególnym zadaniem FernUniversität w Hagen było kształcenie psychologów w trybie zaocznym. FernUniversität był pierwszą i przez wiele lat jedyną uczelnią w RFN, która ten tryb studiów prowadziła. Lück, kierując zespołem 15 współpracowników, miał za zadanie organizację całego procesu dydaktycznego w zakresie psychologii, łącznie z przygotowaniem wszystkich potrzebnych materiałów, które miały studentom naukę ułatwiać. Należały do nich programy, wybór tekstów, przygotowanie pomocy dydaktycznych, głównie tych, które powinny być dostępne, także dla osób studiujących w trybie zaocznym. Liczba studentów rosła, a chociaż były to osoby obciążone pracą zawodową, wszyscy przejawiali optymalną aktywność oraz chęć pogłębiania wiedzy. Wychodząc im naprzeciw, Helmut Lück, przy udziale celowo dobranych współpracowników, opracował dla studentów szereg filmów dydaktycznych. Dodać przy tym należy, że większość z nich wykorzystywała nowo odkryte materiały archiwalne, a tym samym oprócz walorów dydaktycznych miały one wartość dokumentów naukowych (dobrym przykładem są tutaj filmy sporządzone przez W. Köhlera na Teneryfie). Teraz, oprócz zadań dydaktycznych, pojawiły się zajęcia o charakterze administracyjnym – a wśród nich funkcja dziekana. W tym natłoku codziennych zajęć musiało jednak znaleźć się miejsce na nowy

nurt zainteresowań, który pojawił się już wcześniej, na marginesie pracy doktorskiej. Była nim, w tamtych latach raczej zaniedbana, historia psychologii.

Tymczasem rozpoczęły się już lata 80-te. Teraz na rynku wydawniczym ukazały się prace o zupełnie nowej tematyce, które w sposób krytyczny, ale źródłowy, pokazywały psychologię niemiecką w okresie panowania narodowego socjalizmu. Wśród nich duże zainteresowanie wzbudziła praca, której autorem był Ulfried Geuter⁸ (1984): *Die Professionalisierung der deutschen Psychologie im Nationalsozialismus*. Praca ta pokazywała w sposób odważny i jednoznaczny złożoność sytuacji zawodowej, a po części także osobistej, psychologów niemieckich w okresie narodowego socjalizmu. Była to konfrontacja z jednej strony – z natrętną ideologią – a z drugiej – z brutalnym, totalitarnym aparatem politycznym, który redukował swobodę wyboru i możliwość podejmowania decyzji poza granice obywatelskiego minimum. Ekstremalność sytuacji ujawniała rozbieżności, prowokowała nieporozumienia, rozbijała jedność tych, których okres narodowego socjalizmu osaczył i zdeformował, którzy ten okres przeżyli lub nawet przetrwali. Wniosek był oczywisty: studentom psychologii potrzebna jest znajomość historii tej dyscypliny, którą chcą rozwijać. Wszakże nie dla zaspokojenia ciekawości, ale jako tworzywo dla budowania własnej tożsamości zawodowej. Oznaczało to potrzebę uzupełnienia istniejących wówczas braków w zakresie informacji, konieczność opracowania, przygotowania i opublikowania nowych prac na temat historii psychologii: zarówno książek, jak i artykułów.

Z tego też powodu, wspólnie z jego współpracownikiem, Rudolfem Millerem, w latach 1983 – 2006 opublikował 44 zeszyty czasopisma *Geschichte der Psychologie*, w których znalazło się 80 oryginalnych opracowań naukowych, aktualnie (nieodpłatnie) dostępnych w Internecie <http://journals.zpid.de/index.php/GdP>. Niebawem, wspólnie z trzema kolegami z Berlina, Helmut Lück powołał do życia czasopismo naukowe *Psychologie und Geschichte* i został jego redaktorem naczelnym. W sumie wydano 10 tomów tego czasopisma. Wszystkie artykuły, które się w nim ukazały są dostępne, nieodpłatnie, online, pod adresem: <http://journals.zpid.de/index.php/PuG>. Czasopismo to było w Niemczech jedynym periodykiem naukowym poświęconym historii psychologii.

Jedną z ważniejszych inicjatyw wydawniczych Helmuta Lücka była – zaczęta w roku 1990, publikowana przez *Internationaler Verlag der Wissenschaften, Peter Lang* we Frankfurcie n./M. – seria wydawnicza zatytułowana *Beiträge zur Geschichte der Psychologie* – która obejmuje już 25 tomów⁹. Z jego inicjatywy utwo-

⁸ Ulfried Geuter (ur. 1950), doktorat (1982) i habilitacja (1994) w Freie Universität Berlin. Oprócz omówionej w tekście, był autorem i współautorem dwóch innych prac poświęconych historii psychologii niemieckiej. Jedną z nich (*Daten zur Geschichte der deutschen Psychologie*) stanowi niezastąpione źródło informacji dotyczących psychologów niemieckich za lata 1879–1967. W ciągu ostatnich 20 lat jego zainteresowania koncentrowały się na psychoterapii.

⁹ Warto zauważyć, że jako tom 24 ukazała się (pod redakcją T. Herrmanna i W. Zeidlera) praca zatytułowana: *Psychologen in autoritären Systemen*, która zawiera prace psychologów niemieckich i polskich, po części inspirowane przez tematykę konferencji naukowych *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*, które odbyły się w latach 2009 i 2011 w Warszawie, a Helmut Lück uczestniczył w ich przygotowaniu i realizacji.

rzo – przy Deutsche Gesellschaft für Psychologie – Sekcją Historii Psychologii (Fachgruppe „Geschichte der Psychologie”).

Podkreślając zasługi Helmuta E. Lücka dla historii psychologii, zarówno te, które dotyczyły publikacji, intensyfikacji badań źródłowych oraz publikacji i edytorstwa, należy pamiętać o tym, że jego zainteresowania naukowe – początkowo miały jako swój przedmiot główny psychologię społeczną. W tym zakresie, przez 20 lat, był redaktorem i wydawcą czasopisma „Gruppendynamik” i przeprowadził cały szereg badań empirycznych nad problemami psychologii społecznej. Ich ciąg otwierał wspomniany już doktorat, a całą serię dalszych badań zakończyła, napisana wspólnie z Heide Schmidtman oraz Horstem Heidbrink, a opublikowana w roku 2009 książka pod tytułem: *Psychologie sozialer Beziehungen (Psychologia społecznych ustosunkowań)*.

Stając się coraz bardziej znanym i cenionym autorem, efektywnym wydawcą i autorytetem w zakresie aktualnych problemów i zadań psychologii, zwrócił na siebie uwagę także innych uniwersytetów. Bardzo interesująca oferta przejścia do pracy w Uniwersytecie w Wuppertalu, przez Lücka odrzucona, miała także pozytywny efekt uboczny. FernUniversität w Hagen przyznał dodatkowe środki na lepsze wyposażenie laboratorium do badań eksperymentalnych w zakresie psychologii społecznej, a ponadto środki potrzebne dla utworzenia specjalnego archiwum celem gromadzenia materiałów do badań nad historią psychologii. Niebawem uzyskało ono status archiwum państwowego i gromadzi dokumenty, spuściznę i publikacje znanych psychologów, zdobywane albo na zasadzie darowizny, albo kupna.

2.4. HELMUT LÜCK: DYNAMICZNY „SZEFE” I „JUBILAT”

Helmut Lück został szefem 15 współpracowników mając lat 37. Od tego momentu wzbudzał uznanie zarówno ze względu na swoją oryginalną i twórczą działalność naukową, jak również ze względu na aktywność organizacyjną. Ta ostatnia była dla postronnych obserwatorów najlepiej widoczna. Dodać jednak należy, że posiadał on także zdolność współzycia i współdziałania ze swoimi współpracownikami. Był źródłem inspiracji w zakresie twórczości naukowej każdego z nich, ale potrafił także modelować ich współpracę zgodnie z zasadami syntonii. Był szefem, który dla współpracowników stanowił autorytet naukowy (rozległa wiedza, „wymagająca” metodologia). Owszem, ale był także kimś, kto reprezentował oraz respektował pewien zbiór wartości, w którym wspomniana właśnie syntonია stanowiła czynnik główny i porządkujący ich hierarchię. Szczególne znaczenie posiadało jednak to, że ten zbiór i porządek wartości znajdowały wraz z biegiem czasu, uzasadnienie w jego badaniach naukowych i wynikach naukowego dyskursu. Podobnie wysokim uznaniem cieszył się także w środowiskach naukowych, nie tylko w Niemczech, także poza granicami kraju i Europy. Bo w bezpośrednim kontakcie z Helmutem Lüciem, podczas dociekliwej, ale wyważonej dyskusji, można nie tylko od niego dowiedzieć się rzeczy nowych, ale także samemu zrozumieć coś, co do tej pory wydawało się niejasne. Ci, z którymi współpracował w każdej z wymienionych konwencji, w 60-tą rocznicę urodzin Helmuta Lücka, opublikowali zbiór tekstów przygotowanych z tej okazji i dedykowanych ich mistrzowi, koledze oraz przyja-

cielowi. Redaktorem tomu: *Psychologie zwischen Theorie und Praxis* został Rudolf Miller¹⁰ (2001).

W roku 2007, po zakończeniu 65 roku życia, Helmut Lück przeszedł na emeryturę, a swoją aktywność ograniczył do opieki nad doktorantami, aktywności naukowej (badawczej i pisarskiej) oraz do współpracy z innymi ośrodkami naukowymi w Niemczech i poza granicami. W ten sposób stał się – m.in. współorganizatorem konferencji w Warszawie i współwydawcą materiałów z tej konferencji. Pomimo rygorów, które przyniósł ze sobą „stan spoczynku”, obszary jego aktywności są nadal bardzo rozległe.

Od roku 1971 żyje w bardzo udanym małżeństwie z żoną Barbarą i dyskretnie troszczy się o dalszą przyszłość dwojga dorosłych dzieci. Jego żona, wykształcona w tradycji pedagogiki M. Montessori, tymczasem także na emeryturze, prowadzi nadal specyficzne, telefoniczne poradnictwo pedagogiczne. Swoistym wyrazem wspólnoty małżeńskiej jest wszakże uczestnictwo małżeństwa Lück w twórczości trzech zespołów muzycznych. Helmut Lück, oprócz psychologii, posiada nadal silne i aktywne zainteresowania sztuką XX wieku i muzyką klasyczną.



H.E. Lück podczas wykładu nt. psychologii europejskiej w okresie międzywojennym, w WSFiZ w Warszawie w kwietniu 2011 r. (zdjęcie wykonane przez autora tekstu).

¹⁰ Prof. dr Rudolf Miller, ur. 1945, studia w zakresie psychologii i nauk społecznych, habilitacja w roku 1995 w zakresie psychologii społecznej. Do roku 2000 – profesor FernUniversität Hagen. W roku 2005 otrzymał tytuł doktora h.c. Uniwersytetu w Charkowie za zorganizowanie podyplomowego studium z zakresu gospodarki zasobami ludzkimi. Był przez wiele lat współpracownikiem i współautorem Helmuta Lücka, szczególnie w zakresie projektowania i realizacji programu studiów zaocznych.

3. NAJWAŻNIEJSZE WĄTKI I OSIĄGNIĘCIA TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ H.E. LÜCKA

Aczkolwiek zasadniczy przedmiot naszego zainteresowania w tym opracowaniu stanowi twórczość H.E. Lücka jako historyka psychologii, to jednak należy pamiętać o tym, że jego rozwój i zdobywanie naukowej dojrzałości odbywały się na innym „terenie”.

Wspomniałem już wcześniej, że jego pierwsze prace naukowe, samodzielna twórczość oraz uznanie innych (także w USA) dla jego osiągnięć, miały miejsce na terenie psychologii społecznej. Chcąc zachować dokładność relacji, musimy w tym miejscu zauważyć, że twórczość naukową Helmuta E. Lücka charakteryzują dwa odmienne nurty zainteresowań. Ten pierwszy, jeszcze młodzieńczy, dotyczy psychologii społecznej uprawianej w sposób eksperymentalny. Ten drugi, sygnalizowany publikacjami w okresie pełnej, naukowej dojrzałości, lokować należy w obszarach metodologii i historii psychologii. Zanim o każdym z nich powiem więcej, wskazać należy na to, że te dwa nurty pojawiły się wprawdzie w sposób sukcesywny, ale błędem byłoby sądzić, że ten późniejszy zastąpił ów wcześniejszy. Osobliwość polega na tym, że także w okresie późniejszym obydwie występowały w twórczości Lücka w sposób komplementarny – aż do roku 2009, kiedy jako profesor emerytowany, razem ze swoimi młodszymi współpracownikami (Heidbrink, Lück, Schmidtmann, 2009) opublikował kolejną pracę na temat psychologii społecznych ustosunkowań. Zaczniemy od tego wcześniejszego nurtu zainteresowań.

Jest rzeczą zrozumiałą, że ze względu na ramy tego artykułu powiemy o tych sprawach tylko to, co najważniejsze. Czytelnik zauważy sam, jakie znaczenie dla twórczości Lücka miała zmiana perspektywy z tej eksperymentalnej (psychologia społeczna) na refleksyjną, ale zarazem krytyczną (metodologia i historia psychologii). Wykorzystanie walorów każdej z nich i zachowanie właściwych proporcji ujawnia talent badacza i jego wysoką osobistą kulturę.

3.1. TWÓRCZOŚĆ W ZAKRESIE PSYCHOLOGII SPOŁECZNEJ

Osobliwość zainteresowań Helmuta Lücka z zakresu psychologii społecznej, obok już wskazanej ich trwałości, charakteryzuje także ich ukierunkowanie, powiedzmy dokładniej: swoista perspektywa. To właśnie one pozwalają mówić o ich samodzielności oraz oryginalności. Naukowa twórczość Helmuta Lücka w zakresie psychologii społecznej rozpoczyna się u schyłku lat 60-tych XX wieku. Chronologicznie rzecz ujmując, należy powiedzieć, że Helmut Lück należy do „pokolenia 1968”. Był bowiem w tamtym czasie „obecny” i zachował właściwą dla niego wrażliwość oraz otwartość. Pomimo to, wychodził naprzeciw tym wydarzeniom, które innych zniewalały, z odwagą, z poczuciem odpowiedzialności, krytycyzmem i niezawisłością myślenia. W roku 1968 był dojrzałym mężczyzną, który już był w stanie ocenić rodzaj oraz specyfikę procesów politycznych i społecznych, których był nie tylko obserwatorem, ale także – jako student wielkiego ośrodka uniwersyteckiego (Kolonja) – mniej lub bardziej aktywnym uczestnikiem.

Jak wiadomo, zarówno wcześniej, jak i później, wiele prac w dziedzinie psychologii społecznej koncentrowało uwagę na frustracji, agresji, gwałcie, przemocy

i innych przejawach ludzkiej destruktywności¹¹. Należała do nich także znakomita, szeroko znana i często cytowana praca Ericha Fromma *The Anatomy of Human Destructiveness* (1973/1974). Wyraźne wyjście poza kredowe koło tej problematyki, stanowi dopiero praca Stevena Pinkera z roku 2011: *The Better Angels of Our Nature. Why Violence has Declined* (2011). Pinker, znany polskiemu czytelnikowi z pracy *Tabula rasa* (2005), przedstawił tym razem interesujące i silne dowody na to, że gwałt i agresja rozpatrywane w skali globalnej i politycznej, oraz w perspektywie mijającego czasu, stały się zjawiskami, których nasilenie słabnie. Ten optymizm w płaszczyźnie poznawczej zakłócają „codzienne informacje” o konkretnych zjawiskach gwałtu w czasie wojen (np. Syria) lub w stosunku do pojedynczych osób (np. zgwałcenie studentki w Indiach w grudniu 2012 r.). Jest jednak tak, że w psychologii oraz naukach pokrewnych, teraz na progu XXI wieku, zaczyna zanikać zainteresowanie gwałtem i destruktywnością, a ich miejsce zajmuje coraz częściej syntonizm i współdziałanie, rozpatrywane nie tylko na poziomie behawioralnym, ale także neurobiologicznym (np. Bauer 2006, Waal, 2009). Ten ewidentny zwrot w pojmowaniu relacji interpersonalnych jest osiągnięciem nauk o człowieku z ostatnich kilkunastu lat.

Tymczasem zapowiedź zmiany sposobu pojmowania relacji interpersonalnych pojawiła się w twórczości Helmuta Lücka już w jego pracy doktorskiej na temat społecznej facylitacji z roku 1969.

Sam termin oraz problematykę badań określoną terminem „facylitacja” przejął Lück od Roberta Zajonca¹². Natomiast w trakcie osobistych kontaktów z Zajoncem¹³, dokonał operacjonalizacji pojęcia „facylitacja”, tym razem w odniesieniu do badań prowadzonych wśród ludzi. To, na ile „facylitacja” interpretowana w terminach teorii aktywacji i ta, którą zajął się Lück w badaniach stosunków międzyludzkich są ze sobą równoważne, nie może być przedmiotem dyskusji w tym miejscu. Powodem jest złożoność problemu. Niektórzy sądzą, że określenie „facylitacja społeczna”, sformułowane na podstawie badania karaluchów (por. przyp. 15) jest obciążone błędem antropomorfizacji. W gruncie rzeczy idzie tutaj o granice tego, co można określić terminem „społeczny”. Zarówno w odniesieniu do wyników eksperymentu, jak również obserwacji, ten ostatni termin może być stosowany w sposób niejasny.

Ta okoliczność powstrzymała Wolfganga Köhlera (1917, 1973)¹⁴ przed analizą ważnego problemu, który w trakcie badań na Teneryfie, dwukrotnie zauważył i odnotował. Zaraz na wstępie pracy podkreśla istnienie ewidentnych różnic interindywidualnych pomiędzy poszczególnymi zwierzętami. Chociaż wszystkie były szym-

¹¹ W tym miejscu należy przypomnieć wymianę korespondencji pomiędzy Einsteinem i Freudem na temat źródeł ludzkiej destruktywności. Według Freuda stanowiły je gatunkowe predyspozycje biologiczne, dla Einsteina były to konflikty grup społecznych (por. Zeidler, 2011)

¹² Patrz przypis 15.

¹³ Informacja osobista udzielona przez H.E. Lücka.

¹⁴ Idzie tutaj o dwa różne wydania tego samego tekstu. Tekst (poza tytułem) nie uległ wprawdzie zmianom, ale wydanie późniejsze jest łatwiej dostępne. Z tej racji przytoczone cytaty lokalizuję w odniesieniu do obydwu wydań.

pansami, ale różniły się między sobą m.in. wiekiem, okresem pobytu w „Stacji Antropoidów”, poziomem aktywności, tempem i „wytrwałością w działaniu”. I tak na str. 16/14¹⁵ podaje, że udział w eksperymentach nowo zakupionych zwierząt (Chica, Grande, Tercera – „import” z wyspy Borneo) był niemożliwy, gdyż w sytuacji eksperymentalnej demonstrowały one lękowe zahamowania. Spośród nich Chica – najmłodsza spośród wszystkich „badanych” zwierząt – jeszcze przez pół roku nie była w stanie brać udziału w eksperymentach, jeżeli w tym samym pomieszczeniu nie znajdowało się drugie zwierzę, które w eksperymencie nie uczestniczyło. Ważna była zatem sama obecność drugiego zwierzęcia. Podobne uwagi dotyczą tych samych zwierząt (Chica i Tercera) także w innym miejscu (str. 47/42). „Drugi” nie był zagrożeniem, wręcz przeciwnie uwalniał od swoistego, nieprzyjemnego uczucia („Unbehagen”), kiedy się jest samotnym.

Funkcja tego „drugiego” w koncepcji facylitacji R. Zajonca jest bardziej skomplikowana. Jej szczegóły, ważne z innych względów, tutaj pominiemy, gdyż głównym celem badań Helmuta Lücka było pokazanie tego aspektu stosunków międzyludzkich, który jest przeciwstawny agresji i destrukcji. We współczesnej literaturze występuje on coraz częściej i jest określany jako syntonía, empatia, chęć kooperacji, życzliwość lub poczucie bezpieczeństwa (por. np. Bauer, 2006, De Waal, 2009, Klein, 2010, Steingart, 2011). Wymienieni autorzy analizują coraz to inne aspekty problemu, który rozpatrują w odmiennej perspektywie. Bauer z perspektywy nowocześniejszych badań nad czynnościami układu nerwowego i sekrecją niektórych hormonów, De Waal z punktu widzenia biologii porównawczej, natomiast Steingarta interesują aspekty polityczne, a Klein analizuje wybrane kwestie z punktu widzenia dziennikarstwa naukowego.

Lück zajmuje w tej dyskusji pozycję szczególną. Jest tak, że płaszczyznę jego analiz stanowi wprawdzie „behavior”, ale jego refleksja wychodzi poza nią i zmierza w kierunku dokładniejszego wyjaśnienia specyfiki zachowań społecznych. Podczas kilku pierwszych lat po doktoracie powstaje szereg prac, które dotyczą definicji oraz pomiaru wybranych zachowań społecznych, albo ich aspektów. Ich wyniki zostały podsumowane w opracowaniu zbiorczym, w którym analiza pojęć „współczucie”, „zaufanie”, „odpowiedzialność” dostarczyła redaktorowi naukowemu (Lück, 1977) podstaw dla stworzenia oryginalnej koncepcji „zachowań prospołecznych”. Jej cechą szczególną była koncentracja na interakcjach personalnych, podobnie jak już w ujęciu Fritza Heidera (1977/1958¹⁶) skoncentrowana na diadach, przy założeniu osobowego charakteru obydwu jednostek uczestniczących w interakcji. Owe „diady” istnieją oraz funkcjonują zgodnie z zasadami interpersonalnych reakcji i relacji, ale także w łączności z szerszym otoczeniem społecznym. Jednakże „uczestnicy diady” nie są traktowani jako elementy szerszej, abstrakcyjnej „społecznej całości”. Dzięki temu Lück nie musi się borykać z problemami w rodzaju: jednostka czy kolektyw. Uczestnicy diady w jego ujęciu są pojmowani w sposób bliższy koncepcji Heidera, wręcz osobowo. Są to osoby aktywne i wolne, mają swoje własne preferencje i dążenia. Gdybyśmy chcieli szukać dla tego ujęcia „ideologicznego

¹⁵ Ta pierwsza cyfra odnosi się do wydania z roku 1917, ta druga do wydania z roku 1973.

¹⁶ Ta druga data, jest datą wydania oryginału w j. angielskim.

ta”, musielibyśmy odwołać się do ideałów europejskiego humanizmu w takiej eksplikacji, jaką podali np. Lück, Wilke-Birkenhauer (1981), Lück (1981) Kowalik (2007) oraz Zeidler (2011a).

Całą serię badań eksperymentalnych z zakresu psychologii społecznej (własnych albo zespołowych) podsumował Lück (1985) w pracy: *Psychologie sozialer Prozesse*, w której opisał i analizował specyfikę procesów psychicznych, które zachodzą pomiędzy jednostkami i pośredniczą pomiędzy nimi, albo je „łączą” w sposób konstruktywny. Po tej publikacji, intensyfikacji ulega jego zainteresowanie historią psychologii, ale wkrótce po przejściu w stan spoczynku, jeszcze raz do problematyki psychologii społecznej powróci. W tym drugim, późniejszym okresie, większość badań w zakresie psychologii społecznej, przez H.E. Lücka inicjowanych i kierowanych, odbywała się w zespołach. Lück był w takich wypadkach inspiratorem i przewodnikiem. Dzięki swojej ogromnej wiedzy, potrafił łatwiej badania projektować, analizować otrzymane wyniki i wyciągać z nich wnioski. W tym późniejszym okresie, zajęty problematyką historii psychologii, obserwował kontynuację swoich poszukiwań prowadzoną w Instytucie już raczej z dystansu. Nie był on jednak zbyt wielki i pozwalał na intelektualne uczestnictwo w programowaniu, w analizach i dyskusjach kolejnych projektów badań.

Ich efektem jest praca: *Psychologie sozialer Beziehungen* (Heidenbrink, Lück, Schmidtman, 2009). Praca jest oparta na założeniach, które stanowiły już podstawę tej wcześniejszej, z roku 1985. Różnica polega na tym, że autorów nie interesują teraz ogólne lub abstrakcyjne procesy społeczne, ale dwustronne ustosunkowania, zarazem społeczne, jak i osobowe. Nie to, co się „tylko” dzieje, ale raczej jego wynik, konsekwencja, coś bardziej trwałego, co pozwala także przewidzieć to, co w danej sytuacji, wydarzy się także w przyszłości. Myślę, że jest to spojrzenie zgodne z procesem przemian charakterystycznych dla nowoczesnej psychologii społecznej.

3.2. TWÓRCZOŚĆ W ZAKRESIE HISTORII PSYCHOLOGII

Uprawianie historii psychologii bez ostrożnej dociekliwości i prawdziwej życzliwości w stosunku do innych musi być zadaniem trudnym i niewdzięcznym. Helmut Lück zaczął się historią psychologii interesować w tym momencie, kiedy zauważył, że jest mu ona, właśnie jako „historia”, potrzebna dla lepszego zrozumienia zjawisk psychicznych, procesów społecznych, które w czasie zachodzą, w czasie się odbywają i w czasie trwają. Dlatego, zamiast o procesach, w pewnym momencie zaczął mówić o społecznych ustosunkowaniach. Bo to o nich można łatwiej powiedzieć, że są zarówno stałe, jak i zmienne. Podobnie rzecz wygląda, jeżeli idzie o historię psychologii. Owszem, jej znajomość jest potrzebna studentom psychologii, aby móc określić swoją własną tożsamość. Ustalić swoje „dziedzictwo”, wyróżnić w nim to, z czego można być dumnym i to, co należy naprawić lub udoskonalić. Historia psychologii, zdaniem Lücka, pozwala zauważyć wiele problemów, które zostały okryte kurzem niespokojnych dyskusji, a potem szybko zapomniane. A jeżeli ktoś woli, to można powiedzieć, że historia psychologii jest swoistym pretekstem, aby na chwilę się zatrzymać, nabrać oddechu i rozpoznać kolejny odcinek drogi czekającej na przebycie.

Th. Herrmann (2009, s. 117n) jest zdania, że po zakończeniu II wojny światowej psychologia niemiecka musiała zaczynać swoje „dzieło” niejako od nowa. Tworząc nowy rozdział swojej historii. Teraz już ze świadomością, że historia nauki stanowi element składowy historii społecznej i politycznej, historii kultury. Tak, jak to wyobraził sobie w roku 1940 Wolfgang Köhler (1958)¹⁷, który, uzasadniając potrzebę interdyscyplinarnej współpracy, pisał: „... nasz program nie wymaga obrony, to raczej ci, którzy go krytykują powinni uzasadnić, dlaczego te jednoznacznie z historii wynikające nauki ignorują: wychodzenie poza zastane granice jest jedną z najbardziej efektywnych metod uprawiania nauki”¹⁸ (1958, s. 9 – tł. W.Z.). Zamykanie drzwi i okien, ograniczanie kontaktu psychologii z naukami sąsiednimi, było by zagrożeniem dla jej rozwoju.

W okresie obchodów 100-lecia powstania (1879) laboratorium psychologicznego w Lipsku, historycy psychologii stanęli naprzeciw większej ilości danych niż oczekiwano. Czekwały one teraz na zapis i domagały się interpretacji. Jak miały wyglądać reguły zapisu? A jak zasady interpretacji? Wkrótce zauważono, że uprawianie historii psychologii według jednego modelu byłoby ograniczeniem albo niszczeniem posiadanych informacji. Część tych problemów opisałem w innym opracowaniu (Zeidler, 2003). Podobne dane znajdzie czytelnik w książce Helmuta E. Lücka (2008). Lück był jednym z pierwszych, wśród tych, którzy podjęli starania o uporządkowanie warsztatu naukowego historyka psychologii. Razem z R. Millerem (Lück, Miller, 1991) przygotował zbiór tekstów najwybitniejszych autorów zajmujących się historią psychologii (H. Gundlach – Niemcy, Sprung i Sprung – Niemcy, van Strien – Holandia, Ash – USA, Carpintero – Hiszpania, Bringmann – USA, Brozek – USA, Popplestone – USA) na temat warsztatu naukowego historyka psychologii. A był to rok 1991. Myślę, że w tej pracy zbiorowej zostały podane standardy uprawiania naukowej historii psychologii. W równym stopniu obiektywnej, odpowiedzialnej i dociekliwej.

Jednak celem i sensem pracy Helmuta Lücka, jako historyka, nie było ustalanie nowych i arbitralnych reguł, ale gromadzenie nowej wiedzy. Dodajmy: wiedzy źródłowej. Przy różnych okazjach odkrywano teraz coraz to nowe lub zapomniane dokumenty, które przynosiły informacje o wydarzeniach jeszcze nieznanach lub już zapomnianych¹⁹. Oczywiście, nie tylko z czasów Wundta. Ujawniano jednak, również wiele, dotychczas raczej ukrywanych, dokumentów, które dotyczyły relacji psychologów niemieckich z ideologią oraz polityką narodowego socjalizmu. A skoro już zaakceptowano zasady naukowej analizy dokumentów, skoro zainteresowanie stało się źródłem odwagi, zaczęto opisywać i analizować wszystkie rezultaty badań.

Tutaj na wyróżnienie, zarówno ze względu na doskonałość naukowego warsztatu, jak odwagę nazywania „rzeczy po imieniu”, zasługują prace dwóch autorów,

¹⁷ Praca ta ukazała się pierwotnie w języku angielskim (*Dynamics in Psychology*) w roku 1940.

¹⁸ „...bedarf also unserer Programm nicht der Verteidigung, vielmehr sollten diejenigen, die dagegen Einwände machen, erklären, warum sie diese eindruckliche Lehre der Geschichte ignorieren: Grenzen überschreiten ist eine der erfolgreichsten Methoden der Wissenschaft“ (Köhler, 1958, s. 9).

¹⁹ W tym zakresie nader pouczające są informacje zawarte w artykule H. Lücka (2011).

które wskazują na to, że cały problem miał charakter ogólny i nie dał się zredukować do minionej już rzeczywistości narodowego socjalizmu. Mitchell G. Ash²⁰ jest autorem szeroko znanej i wysoko cenionej pracy: *Gestalt Psychology in German culture, 1890 – 1967*, w której – każdy opis i każdą tezę solidnie uzasadniając – przedstawił dzieje berlińskiej szkoły psychologii postaci, od jej korzeni w Republice Weimarskiej, przez okres narodowego socjalizmu, aż do okresu już po zakończeniu II wojny światowej. Takie longitudinalne podejście umożliwiło, oprócz treści czysto naukowych, ukazanie także przemian w zakresie organizacji, zdeterminowanych przez politykę oraz ideologię. Natomiast Ulfried Geuter (1984) przedstawił znakomicie udokumentowaną, krytyczną, pracę na temat profesjonalizacji psychologii w Niemczech w okresie narodowego socjalizmu. Podobnie jak M.G. Ash, obserwuje wnikliwie wpływy, naciski oraz decyzje. Pokazuje, zróżnicowane, kontakty i zależności psychologów od narodowego socjalizmu. Przygnębiające wrażenie wywiera to, co nazwano profesjonalizacją psychologii. Było to nic innego, jak właśnie podporządkowanie się psychologów życzeniom „aparatu” politycznego i państwowego.

Ten przyrost, prezentowanej monograficznie, wiedzy historycznej, przygotował potrzebę i „czas” dla naukowego periodyku *Psychologie und Geschichte* (była o nim mowa wcześniej, w p. 2.3.), w którym mogłyby ukazywać się rezultaty aktualnych i konkretnych badań. Wyniki znacznej części opisywanych w tym czasopiśmie badań, chociaż samo pismo przestało się już ukazywać, zachowały swoją wartość do dzisiaj. Wartość innych dokonań Helmuta Lücka, chociaż zlokalizowanych w krótkim odcinku czasu, posiada trwałą wartość. Jako przykład mam tutaj na myśli unikalną wystawę dokumentów dotyczących życia oraz działalności Wolfganga Köhlera, którą pokazano w FernUniversität Hagen w dniach 14 – 17 września 1989 roku, z okazji II Konferencji Naukowej Sekcji „Geschichte der Psychologie” DGfPs²¹. Nie trudno odgadnąć, że owym *spiritus movens* był, także w tym przypadku, Helmut Lück. Jego rozliczne kontakty pomogły w uzyskaniu wartościowych eksponatów od osób zamieszkałych po obydwu stronach Oceanu. Pomyślana i wydana, jako przewodnik do tej wystawy, licząca 48 stron broszura, napisana przez Siegfrieda Jaegera (1990), jest nadal jednym z bardziej wartościowych źródeł informacji na temat biografii Wolfganga Köhlera. Dzięki powołaniu do życia już wymienionej Sekcji „Geschichte der Psychologie” miał Lück możliwość, aktywność w zakresie historii psychologii nie tylko inicjować, ale także – za pomocą działań zarówno honorowych, jak i kompetentnych – ją wspomagać. Wymienione obszary działalności H. Lücka jako historyka psychologii, można scharakteryzować jako wyraźne odejście od ogólnych, akademickich teorii i skoncentrowanie się na gromadzeniu i opisie faktów jednostkowych. Konstatacja faktów, to był jedynie cel in-

²⁰ Mitchell G. Ash, ur. 1948 w Nowym Jorku, 1982 rok – doktorat w Harvard University, specjalista w zakresie historii nauki ujmowanej w związku z całokształtem życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Oprócz uniwersytetów amerykańskich, był profesorem uniwersytetów niemieckich, aktualnie pracuje w Wiedniu.

²¹ Deutsche Gesellschaft für Psychologie

strumentalny. Lück zdawał sobie stale sprawę z tego, że fakty nie są z teorią równoznaczne, ani jej nie generują.

Już przy okazji wspomnianej wystawy nt. Wolfganga Köhlera, można było zauważyć, że Lück, gdzie tylko może, zabiega o zachowanie i ochronę „zabytków” związanych – w taki lub inny sposób – z dziejami psychologii. Na podkreślenie zasługuje jego udział w staraniach o zachowanie na Teneryfie (Puerto de la Cruz, La Orotava) w stanie pierwotnym terenów lub pomieszczeń, gdzie Köhler prowadził swoje badania. Nie mniej wartościowe są jego zabiegi o zachowanie takich dokumentów, które przypominają słabości niemieckich psychologów w okresie nazistowskiej dyktatury. Przykładem mogą być biografie psychologów, którzy z tą dyktaturą współpracowali, takich jak: E.R. Jaensch G.H. Fischer (por. Lück, 2011, Lück, Wolfradt 2012).

W kontekście już wspomnianych ustaleń (Lück, Miller, 1991), dotyczących metod uprawiania historii psychologii, sporo uwagi poświęcił Lück wytworom epistolarnym psychologów, tzn. ich korespondencji, albo dwustronnej, albo jednostronnej. Kilka przykładów przedstawiłem już w innym miejscu (Zeidler, 2011b). Na uwagę zasługuje to, że korespondencję, pojedyncze listy, Lück postrzega i analizuje jako wytwory, czyli w taki sposób, w jaki Karl Bühler pojmował wytwory procesów albo czynności psychicznych. Najprościej można powiedzieć, że każdy wytwór „mówi” coś o swoim twórcy. Jest dokumentem? Bez wątplenia! Wszakże takim, który należy odczytać i zinterpretować. W tym miejscu Lück jako historyk zasługuje na pochwałę, ponieważ potrafi swój warsztat naukowy wzbogacić o propozycje wartościowej, chociaż nie przez wszystkich psychologów docenianej teorii psychologicznej (Bühler).

Myślę, że ową swoistą metodę, którą posługuje się Lück jako historyk charakteryzuje określona dwoistość. Z jednej strony wykazuje on ostrożność i powściągliwość tam, gdzie idzie o formułowanie uogólnień. Z drugiej strony cechuje go dociekliwość, aby nie powiedzieć wręcz drobiazgowość w analizie pojedynczych faktów. Oczywiście to właśnie one stanowią przedmiot tego, co nazywamy biografistyką. Lück uprawia ją na kilka różnych sposobów. Są to raz opisy własne, autobiografie wybranych psychologów, tych, którzy w określonym czasie mieli znaczący wpływ na rozwój psychologii jako nauki, albo na dzieje psychologii w kraju. Lück jest wówczas ich wydawcą. Według tej konwencji został redaktorem kolejnego, czwartego tomu *Psychologie in Selbstdarstellungen* (2004). Redaktorem pełnym taktu, który otrzymane autobiografie opublikował, ale ich nie komentował. Inny sposób postępowania, razem z towarzyszącą mu w tym wypadku w pracy edytorskiej Sibylle Volkmann-Raue (2011), obrali w publikacji, która zawiera biografie oraz krótkie analizy wybranych dzieł 18 wybitnych kobiet – psychologów. Autorami opracowań są w każdym wypadku osoby trzecie. Również i tutaj redaktorzy byli w stanie powstrzymać się od ingerencji w treść opracowań i zawartych w nich komentarzy.

Biografistykę uprawia Lück także jako autor prac biograficznych. Tych publikacji jest sporo, więc wskażę tutaj tylko na te, które najlepiej ukazują jego warsztat badawczy. Posiada on kilka walorów. Jednym z ważniejszych jest krytycyzm, czyli trzymanie się dokumentów oraz ich krytyczna analiza. Znakomite przykłady tego

rodzaju krytycyzmu znajdziemy w dwóch pracach, które dotyczyły biografii psychologów, którzy stanęli w służbie nazistowskiej ideologii. Byli to Gert Heinz Fischer (Lück, 2011) oraz Erich Rudolf Jaensch (Lück, Wolfradt, 2012). W obydwu przypadkach dysponował Lück obszerną dokumentacją, która była dwojakiego rodzaju. Z jednej strony były to materiały znane i ogólnie dostępne – publikacje tych autorów, albo publikacje o nich (także dziennikarskie), z drugiej strony dysponował materiałami osobistymi, a wśród nich osobistą korespondencją (Fischer).

Jeszcze inny rodzaj biografistyki uprawianej przez Helmuta Lücka należałoby określić jako „biografistykę monograficzną”. Ta nazwa byłaby właściwa dla poczynąń autorskich, które mają charakter powtarzający się, wielokrotny, a dotyczą tej samej osoby. Tą osobą, która co jakiś czas zajmuje uwagę Lücka i prowokuje do działań badawczych i pisarskich jest Kurt Lewin. Ten fakt nie jest zaskoczeniem, ale dowodem umiejętności oceny i zrozumienia znaczenia faktów, wydarzeń, teorii i osób, które wyznaczały rozwój psychologii. Można powiedzieć, że w ten sposób potwierdza Lück dodatkowo i legitymuje swoje kompetencje historyka. Dodajmy, że w każdej, kolejnej pracy ma do powiedzenia coś więcej, co w międzyczasie był w stanie ustalić! On potrafi wyróżniać w biografii Lewina odpowiednie fragmenty według różnych zasad, ale zawsze po to, aby pokazać na czym polegało znaczenie danego fragmentu dla całej biografii Lewina, a także dla rozwoju psychologii. Może to być metodologia (2009), albo zastosowanie filmu dla dokumentacji obserwacji (2011).

Szczególnie w przypadku Kurta Lewina łatwo jest dostrzec, że i w tym obszarze Lück nie jest pracownikiem samotnym, że kwestie, które go zajmują stanowią zagadnienia, które są przedmiotem dyskusji szerszego grona psychologów. Wspomniany już wyżej „powrót do historii psychologii” po okresie przypomnień i dyskusji, spowodował uporządkowanie oraz selekcję zagadnień. Część z nich została tylko przypomniana, część z nich uznano za obiekt dalszych dyskusji. Do nich należał dorobek Kurta Lewina. Owszem, historia jego życia, ale w pierwszym rzędzie jego myśli, poglądy, dzieła. Do wzrostu zainteresowania Kurtem Lewinem przyczyniła się niewątpliwie jego „biografia”, opublikowana w Nowym Yorku w roku 1969 pt. *The Practical Theorist*, której autorem był A.J. Marrow (2002). Jego książka ukazała się także w języku niemieckim w roku 1977. Bardziej niż myśl Kurta Lewina, interesowała Marrow’a jego działalność. Czytelnikowi w Niemczech dostęp do prac Kurta Lewina ułatwiło wydanie w latach 1981 – 1982 jego dzieł zbiorowych²². Publikacja ta miała dla recepcji dzieł Lewina bardzo ważne znaczenie. Pokazała złożoność i wielostronność jego dorobku naukowego i pozwoliła zrozumieć, że zamknięcie życia i dzieła Lewina w jednej publikacji, byłoby zadaniem ponad siły jednego uczonego. Dobrze zrozumiał to Wolfgang Schönplflug (2007), który już w roku 1992 opublikował pracę zbiorową poświęconą Kurtowi Lewinowi: *Kurt Lewin – Person, Werk, Umfeld. Historische Rekonstruktion und aktuelle Wertung*. Również dla wszystkich współautorów oczywistą była potrzeba oddzielenia wątków, które dotyczą historii życia, dzieła i środowiska, za-

²² W tych latach ukazały się cztery tomy, zaplanowane cztery dalsze tomy nie mogły ukazać się z przyczyn organizacyjno-prawnych.

równy w perspektywie historycznej, jak i w odniesieniu do problematyki współczesnej psychologii. Ta perspektywa zdobyła sobie szersze uznanie w środowisku psychologów poważnie zainteresowanych twórczością Lewina i przez ponad dwadzieścia lat wyznaczyła treść i strukturę publikacji poświęconych Kurtowi Lewinowi oraz jego dziełom. Bez trudności rozpoznajemy te wpływy w pracy zbiorowej wydanej w roku 2008 pod redakcją Janusza Trempały, która, obrazowo mówiąc, ratuje honor polskich autorów oraz wydawców, którzy z niewiadomych względów z uporem ignorowali znaczną część problematyki zawartej w pracach Lewina. Szczególnie zagadnienia, które dotyczyły nowoczesnej metodologii.

Helmut Lück, zdając sobie sprawę ze specyfiki sytuacji i wskazanych tendencji, napisał także książkę poświęconą Kurtowi Lewinowi. Pierwsze wydanie ukazało się w roku 1996, drugie, zmienione i poszerzone, w roku 2001. Obydwa wydania, pomimo pewnej odmienności tytułów, mają za przedmiot teorię pola, a w szczególności jej znaczenie dla powstania owej specyficznej metodologii, ba, powiedzmy wręcz, całej, głębokiej i złożonej, kultury myślenia²³ Kurta Lewina. Lück rozumie i potrafi właściwie przedstawić zarówno jej korzenie, związki, jak i konsekwencje. Oczywiście teorię pola bez wiedzy o jej „korzeniach”, tkwiących w fizyce, trudno jest zrozumieć. Ale pokazanie jej obecności w koncepcji Wolfganga Köhlera, jest już dziełem intuicji uczonego: Helmuta Lücka! Zatem jest dobrze, że dostrzega on także ważną odmienną. Teoria pola, którą posługuje się Köhler jest teorią „psychofizjologiczną”, natomiast ta, z której korzysta Lewin, jest już czystą teorią „psychologiczną” (Lück 2001, s. 10-11). Podobnych, niezwykle cennych, wyjaśnień znajdziemy w tej pracy więcej. Aż po ukazaniu specyfiki i odrębności funkcjonowania pola w sytuacjach oraz naukach społecznych. Moje szczególne uznanie budzi tutaj to, że Lück – w odróżnieniu od innych autorów, którzy okoliczność tę ignorują – akceptuje i respektuje filiacje Kurta Lewina z neokantyzmem. Być może jest nawet i tak, że tam, gdzie jest to uzasadnione, pozytywny wpływ tych filiacji na specyfikę dyskursu naukowego i jego preferencje metodologiczne uwydatnia²⁴. Myślę, że w tej pracy, poza ukazaniem – jako tła – koniecznych faktów, poza uporządkowaniem szeregu szczegółów i powiązaniem ich z określonymi przyczynami (sytuacja), poza włączeniem do obszaru zainteresowań okoliczności, które generowały sensowną „postać”, Lück ukazał nową perspektywę ujmowania teoretycznego dorobku jednego autora. Idzie tutaj o taką perspektywę, która nie redukuje naszego „obiekta” ani do konkretnego czasu, ani do konkretnego miejsca. Bo przecież jest tak, jak chciał Lewin, kiedy podkreślał, że nauka nie zajmuje się faktami, tylko „pojęciami”.

Lück zdaje sobie sprawę z tego, że zrozumienie wartości i możliwości zastosowania poglądów „praktycznego teoretyka” wymaga znajomości jego dzieł. Stąd jedna z ostatnich publikacji, które są edytorskim dziełem Helmuta Lücka stano-

²³ Określenie „kultura myślenia” zwraca uwagę na jego złożoność i oryginalność, wyższą od tej, którą można nazwać „stylem myślenia”

²⁴ Dodatkowe potwierdzenie tych poglądów znajdujemy w pracy późniejszej, napisanej z punktu widzenia filozofii i prezentowanej na konferencji: *Psychologia europejska w okresie międzywojennym* (2011, Warszawa, WSiFiZ) – patrz K.W. Zeidler (2011).

wi zbiór mało znanych publikacji Kurta Lewina (2009) poświęconych psychologii stosowanej. Są to teksty, które – po części – należy uznać za popularno naukowe. To prawda! Ale to właśnie one ujawniają bogactwo tych wątków, które chociaż nie mieściły się w kanonach ówczesnej psychologii, ale przecież stanowiły potężną siłę napędową myślenia Kurta Lewina. A to właśnie ona frapowała Helmuta Lückę! Tak, owszem, jej poznanie było obowiązkiem „historyka psychologii”, ale czy Lück w swoich najlepszych pracach był tylko historykiem psychologii? Czy można powiedzieć, że Helmut Lück stał się wybitnym historykiem psychologii, ponieważ był nowatorskim psychologiem społecznym?

Niewątpliwie jest tak, że jego zasługi i znaczenie dla rozwoju historii psychologii zostały ugruntowane dzięki badawczej aktywności i wynikom badań. Co do tego, że w zakresie historii psychologii był on uczonym twórczym, nie ma wątpliwości. W całym, bogatym strumieniu aktywności Helmuta Lückę na polu historii psychologii jest jeszcze jeden wątek, którego nie powinniśmy przeoczyć. Nazywamy go upowszechnianiem wyników badań. Po około 10 latach badań, archiwalnych poszukiwań i zgromadzeniu wokół siebie szerszego grona autorów, którzy współpracowali przy wydawaniu czasopisma *Psychologie und Geschichte*, Helmut Lück i jego współpracownik Rudolf Miller (1993) zrealizowali nowy projekt. Stali się redaktorami naukowymi i wydawcami pracy zatytułowanej *Ilustrowana historia psychologii*. W ciągu 10 lat książka miała 4 wydania, przy odpowiednio wysokich nakładach²⁵.

Bardzo szybko została także zauważona w innych krajach. Już w roku 1997 ukazała się jej wersja anglojęzyczna, o podwójnej objętości, znacznie większej liczbie autorów i poszerzonym wachlarzu omawianej problematyki. Pod względem treści i struktury te dwie publikacje różnią się tym, że nowi autorzy wnieśli do pracy nową problematykę. Z jednej strony są teorie i szkoły, które powstały na gruncie angloamerykańskim, z drugiej strony są to artykuły na temat praktycznych zastosowań psychologii, a grupę trzecią stanowią informacje na temat rozwoju psychologii w różnych krajach. Prześledzenie tych różnic, niewątpliwie interesujących, nie mieści się w ramach tego opracowania. Byłoby jednak już poważnym błędem, gdybym dwie spośród nich całkowicie pominął. Mam na myśli prace D.K. Robinson oraz G. Jahoda, w których autorzy poszukują korzeni europejskiej psychologii. Ich zainteresowania oraz uwagi kierują się w dwóch kierunkach, które na tle poglądów – nadal w polskiej psychologii dominujących – zaskakują. Ale tym bardziej na uwagę zasługują, ponieważ dotyczą aktualnie dyskutowanych związków psychologii z kulturą. D.K. Robinson wskazuje na to, jak wielkie znaczenie dla powstania psychologii miały poglądy Wilhelma von Humboldta, natomiast G. Jahoda przedstawił w sposób zaskakująco dokładny powiązania koncepcji M. Lazarusa z koncepcją *Völkerpsychologie* W. Wundta. Autorzy przypomnieli jedno z ważniejszych ogniw w rozwoju psychologii. Ogniwo „trudne”, które przez psychologów nie zo-

²⁵ Nakłady były nie tylko duże, ale także „logistycznie” kolportowane. Autor tego artykułu nabył drugie wydanie tej książki w Berlinie, co było rzeczą absolutnie normalną. Zaskoczeniem było to, że książka została zakupiona w jednym z „kiosków”. Nieco pospiesznie, bo książka „sprzedawała się” znakomicie.

stało należycie zintegrowane. Zastanawia jednak to, że nagle wzbudziło ono zainteresowanie psychologów pracujących poza Europą. To właśnie w nim można dostrzec pewną, niepowtarzalną specyfikę psychologii europejskiej. W tej *A Pictorial History of Psychology* znaleźć można kilka dalszych opracowań, które – napisane z punktu widzenia psychologów „amerykańskich” – wskazują kilka dalszych odrębności i osobliwości psychologii europejskiej.

4. ZAKOŃCZENIE

Do historii psychologii należą także dwie książki, które wspominałem na początku tego artykułu (Lück, 2008; Lück, Miller, Sewz-Vosshenrich, 2008), które są podręcznikami. Myślę, że nie trzeba ich tutaj ani omawiać, ani rekomendować. Wystarczy, jeżeli jako swoistą „legitymację” przypomnę to, że ta pierwsza została przetłumaczona już na kilka języków obcych, zarówno europejskich, jak i pozaeuropejskich. Lück jest bez wątpienia historykiem psychologii: wielkiego formatu. Byłoby jednak błędem, gdybyśmy z tego powodu zapomnieli o jego zasługach dla psychologii społecznej. Mówi się o nich rzadko, to prawda, ale dodać należy, że jego poglądy nie mieszczą się w obiegowym modelu psychologii społecznej z XX wieku! Trudno powiedzieć, kiedy nastąpi zmiana jej paradygmatu.

Po tym wszystkim, co tutaj na temat twórczości Helmuta Lücka napisałem, mogę i muszę powiedzieć, że w tle moich uwag można i należy dostrzec raz mniej, raz gorzej widoczną linię, która zmienia swe zabarwienie zależnie od problematyki, której towarzyszy. Jej treść, rzecz oczywista w danym tekście jeszcze niezapisaną, stanowi refleksja metodologiczna. Licząc na wyrozumiałość Helmuta Lücka, odważę się tutaj powiedzieć: metodologiczna zaduma. Czyli swoisty proces myślenia, który już dotarł do nowych treści, ale nie jest pewien (tak, właśnie ten proces), czy otrzymane rozwiązanie wytrzyma presję starych okoliczności. Helmut Lück był wzorowym eksperymentatorem, ale nie był pozytywistą. Może dlatego nadal zajmuje się metodologiczną refleksją, którą prezentuje w barwnym kostiumie historii psychologii?

BIBLIOGRAFIA

- Ash, M.G. (1995). *Gestalt Psychology in German Culture 1890-1967*. Cambridge, University Press.
- Bauer, J. (2006). *Prinzip Menschlichkeit*. Hamburg, Verlag Hoffmann und Campe.
- Bringmann, W.G., Lück, H.E., Miller, R. & Early, C.E. (Eds.). (1997). *A pictorial history of psychology*. Chicago, Quintessence Publishing.
- De Waal, F. (2009). *The Age of Empathy*. New York, Random House.
- Fromm, E. (1974).²⁶ *Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt.
- Geuter, U. (1984). *Die Professionalisierung der deutschen Psychologie im Nationalsozialismus*. Frankfurt a./M., Suhrkamp.

²⁶ Oryginał został opublikowany w roku 1973 w języku angielskim. Niemieckie tłumaczenie miało do 2003 roku 20 wydań.

- Heidbrink, H., Lück, H.E., Schmidtman, H. (2009). *Psychologie sozialer Beziehungen*. Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer.
- Heider, F. (1977). *Psychologie der interpersonalen Beziehungen*. Stuttgart, Verlag Klett²⁷.
- Herrmann, Th. (2009). Czy w okresie narodowego socjalizmu istniała psychologia narodowosocjalistyczna? W: W. Zeidler (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*. Warszawa, VIZJA PRESS & IT, s. 107-120.
- Herrmann, Th., Zeidler, W. (red.) (2012). *Psychologen i autoritären Systemen*. Frankfurt a./M., Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Jaeger, S. (1990). *Gestaltpsychologie – Wolfgang Köhler und seine Zeit*. Berlin: Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin.
- Klein, S. (2010). *Der Sinn des Gebens*. Frankfurt a./M., Verlag S. Fischer.
- Köhler, W. (1917/73). *Intelligenzprüfungen an Anthropoiden I*. Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1917. Intelligenzprüfungen an Menschenaffen. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York 1973 (wyd. III).
- Köhler, W. (1958). *Dynamische Zusammenhänge in der Psychologie*. Bern Stuttgart: Verlag Hans Huber.
- Kowalik, S. (2007). Humanizacja pomocy udzielanej osobom z niepełnosprawnością. W: W. Zeidler (red.), *Niepełnosprawność. Wybrane problemy psychologiczne i ortopedagogiczne*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Lewin, K. (1981). *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, C.- F. Graumann. (red.) Bern, Stuttgart; Hans Huber, Klett-Cotta. Tom I.
- Lewin, K. (2009). *Schriften zur angewandten Psychologie. Aufsätze, Vorträge, Rezensionen* H. Lück. (red.) Wien, Verlag Kramer.
- Lück, H.E. (1969). Soziale Aktivierung : Untersuchungen zur Gültigkeit der modifizierten Social-Facilitation Hypothese von Robert B. Zajonc. Doktor-dissertation. Universität, Wirtschafts, und Sozialwissenschaftliche Fakultät, Köln.
- Lück, H.E. (1977). *Mitleid Vertrauen Verantwortung. Ergebnisse der Erforschung prosozialen Verhaltens*. Stuttgart: Klett Verlag.
- Lück, H.E. (1981). *Hilfeleistung als Gegenstand sozialwissenschaftlicher Forschung*. Heilpädagogische Forschung, 9(2), 224-228.
- Lück, H.E. (1985). *Psychologie sozialer Prozesse. Eine Einführung in das Selbststudium der Sozialpsychologie*. Opladen: Verlag Leske und Budrich.
- Lück, H.E. (2001). *Kurt Lewin. Eine Einführung in sein Werk*. Weinheim und Basel, Beltz Taschenbuch (org. 1996).
- Lück, H.E. (red.) (2004). *Psychologie in Selbstdarstellungen*. Langerich, Berlin: Pabst Science Publishers.

²⁷ Angielskojęzyczny oryginał tej pracy ukazał się w roku 1958 pt. *The psychology of interpersonal relations*.

- Lück, H.E. (2008), *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*. Warszawa: VIZJA PRESS & IT.
- Lück, H. (2009). Specyfika metodologii badań Kurta Lewina w Berlinie i USA. W: W. Zeidler (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym* (s. 145-154). Warszawa: VIZJA PRESS & IT.
- Lück, H.E. (2011). Gert Heinz Fischer, uczeń i następca w Marburgu Ericha Jaensch. *Psychologia w służbie organizacji nazistowskich*. W: W. Zeidler, H. Lück. (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym* (s. 93-111). Warszawa: VIZJA PRESS&IT.
- Lück, H.E., Wilke-Birkenbauer, U. (1981). *Untersuchungen zum kooperativen und prosozialem Verhalten*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Lück, H.E., Miller, R. (red.) (1991). *Theorien und Methoden psychologiegeschichtlicher Forschung*. Göttingen, Toronto, Zürich, Verlag für Psychologie, dr C.J. Hogrefe.
- Lück, H.E., Miller, R. (red.) (1993). *Illustrierte Geschichte der Psychologie*. Weinheim, Basel, Beltz Verlag (wyd. IV., 2005).
- Lück, H.E., Miller, R., Sewz-Vosshenrich, G. (2008). *Klasycy psychologii*. Kraków: Wdawnictwo WAM.
- Lück, H.E., Wolfradt, U. (2012). Erich Rudolf Jaensch: Von der experimentellen Wahrnehmungspsychologie zu NS – Ideologie. W: T. Herrmann, W. Zeidler. (red.), *Psychologen i autoritären Systemen* (s. 27-44). Frankfurt a./M.: Peter Lang.
- Marrow, A.J. (2002). *Kurt Lewin: Leben und Werk*. Weinheim und Basel, Verlag Beltz Taschenbuch (org. engl. 1969, New York, Basic Books).
- Miller, R. (2001). *Psychologie zwischen Theorie und Praxis*. München – Wien: Profil Verlag.
- Miller, R. (2001a). Sozialpsychologie als *Psychologie sozialer Prozesse*. W: R. Miller (red.), *Psychologie zwischen Theorie und Praxis* (s. 15-32). München – Wien: Profil Verlag.
- Pinker, S. (2005). *Tabula rasa. Spory o naturę ludzką*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pinker, S. (2011). *Gewalt. Eine neue Geschichte der Menschheit*. Frankfurt a./M.: S. Fischer Verlag, (org. 201, New York by The Viking Press).
- Schönpflug, W. (red.) (2007). *Kurt Lewin – Person, Werk Umfeld*. Frankfurt a./M., Peter Lang (wyd. I 1992).
- Steingart, G. (2011). *Das Ende der Normalität*. München – Zürich: Piper Verlag.
- Trempała, J., Pepitone, A., Raven, B.H. (red.) (2006). *Lewinian Psychology*. Bydgoszcz: Wyd. UKW.
- Zajonc, R. (1965). Social facilitation. *Science*, vol. 149, 269-274.

- Zeidler, K.W. (2011). Neokantyści i psychologia. Przyczynek do metodologii Kurta Lewina. W: W. Zeidler, H. Lück (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym* (s. 291-300). Warszawa: VIZJA PRESS & IT.
- Zeidler, W. (2003). O różnych sposobach uprawiania historii psychologii. Szczecin, *Edukacja Humanistyczna*, nr 1-2/2003, 49-63.
- Zeidler, W. (2011). Zadowolenie z życia: inspiracje i próby konceptualizacji. *Przeгляд Psychologiczny*, tom 54, nr 4, 323-342.
- Zeidler, W. (2011). Wolfgang Köhler – Hans Geitel: Korespondencja z lat 1907-1920. *Studia Psychologica*, 11(2)2011, 129-148.